

*Johan Rieke en de
Grimnessesluis*

Zoals we al in de vorige aflevering over de Haringpakkerij en de Nieuwe Stadsherberg bespraken, veranderde Amsterdam in het tweede helft van de 19de eeuw in rap tempo. Toen betrof het de noordelijke punt aan het IJ, maar nu gaan we stroomopwaarts de Amstel op naar het meest zuidelijke puntje van de middeleeuwse stad, de Grimburgwal, die tot 1425 de zuidelijke stadsgrens vormde. Net buiten deze stadsgrens lagen in de middeleeuwen het Oude Nonnenklooster uit 1389 en het Nieuwe Nonnenklooster uit 1403. Na de Alteratie in 1578 kwamen de kloosters in handen van stedelijke liefdadigheidsinstellingen en in 1582 verhuisde een aantal gasthuizen (ziekenhuizen) naar de voormalige kloosters. Het 'Onze Lieve Vrouwegasthuis' aan de Nieuwendijk en het 'Sint-Pietersgasthuis' aan het Rokin gingen samen op in het Sint-Pietersgasthuis aan het eind van de Oudezijds Achterburgwal.

- ▲ Grimnessesluis, Oude Turfmakt en doorkijkje naar de Grimburgwal; in de voorgrond de brugleuning van de nieuwe brug naar het Rokin
- ◀ Rokin en Grimnessesluis gezien vanaf het Spui; Abraham Rademaker ±1700

De naam van dit gasthuis werd in 1635 vervangen door 'Binnengasthuis' na de bouw van het 'Buitengasthuis'.

- ▲ Fragment van buurtkaart B met het complex van het Binnengasthuis - 1875
- ▶ Binnenplaats Binnengasthuis; links 't vrouwen- en rechts 't mannenverband; J.M.A. Rieke - 1877

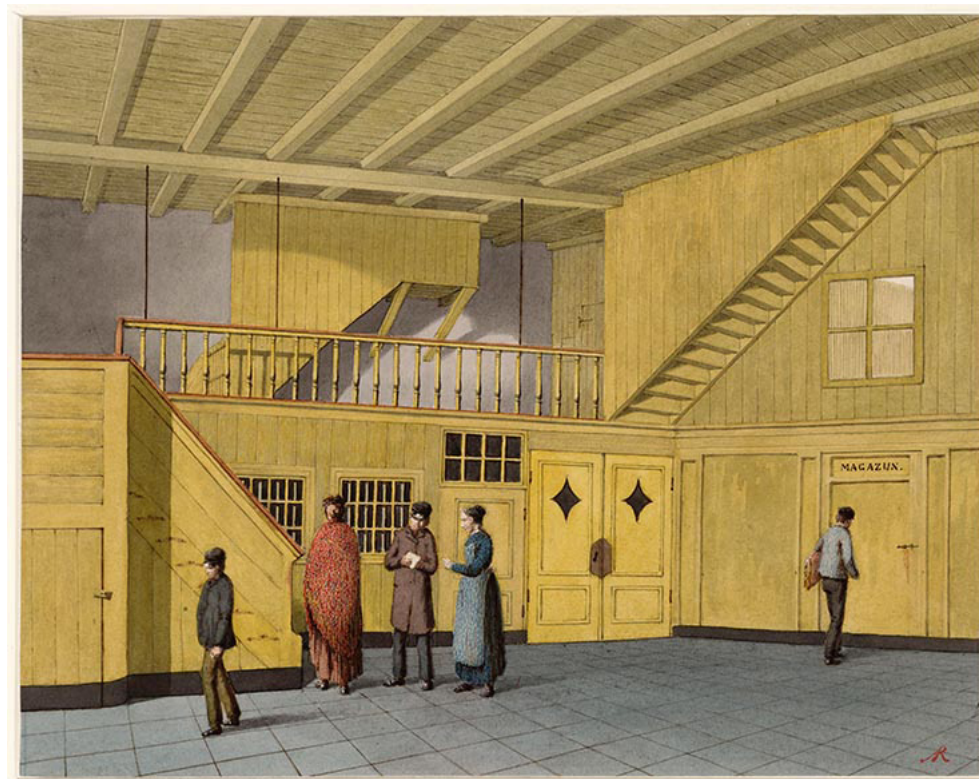
Van oorsprong was de Grim een natuurlijk veenstroompje dat uitwaterde op de Amstel (Rokin) en waarop weer een aantal drainage-sloten uitwaterde. Deze sloten vormden later de basis voor de burgwallen aan de oude zijde. Een spui-sluisje zorgde voor de afwatering richting de Amstel. Tussen 1548 en 1549 werd dit sluisje vervangen door een schutsluis. Aan het eind van de Nes lag een vaste brug over de Grimnessesluis. Jullie kennen vast wel het wonderlijke oplopende straatje, naast juwelier Lyppens, dat eindigt met een hek. Dit is wat er rest van de brede overkluizing van de sluis. Aan de overkant lag tot 1578 de toegangspoort van het klooster der Nieuwe Nonnen. De sluis verloor zijn betekenis en eind 17de eeuw zijn laatste deuren. De overkluizing verdween in 1868. Alleen de sluiswanden van de

kolk herinneren ons nog aan de plek waar deze sluis ooit lag. Niet lang daarvoor, in 1860, was een flink stuk Rokin gedempt om de Turfmarkt uit te breiden om de Kraamkliniek van het Binnengasthuis te kunnen bouwen. Er werd een nieuwe brug vóór de Grimnessesluis gelegd voordat de oude afgebroken werd. Die nieuwe brug kreeg uiteraard de naam Grimnessesluis.

De Grim werd aan beide oevers geflankeerd door kloosters. Denk maar aan de naam van het dwarsstraatje van de Grimburgwal: 'Gebet Zonder End'. Door het nijpende tekort aan ruimte in de stad kwamen hier, tegelijk met de bouw van de Grimnessesluis, de eerste woonhuizen. Het resterende groepje huizen tussen de Grim, de Langebrugsteeg en het Rokin behoort nog steeds tot de schilderachtigste plekjes van Amsterdam.

Ook hier ging in het laatste kwart van de 19de eeuw veel verande-

ren, dus ging J.M.A. Rieke, zo tussen 1877 en 1900 aan de slag om vast te leggen hoe het eens was. Als we kijken naar zijn prachtige tekening van de Grimnessesluis, dan zien we dat aan de linkerkant maar weinig veranderd is. De huisjes bij de brug, het 'Huis aan de Drie Grachten' en de Zuiderkerkstoren staan allemaal nog fier overeind. De rechterkant is echter onherkenbaar veranderd. Rieke maakte veel werk van het vastleggen van de oude situatie van het Binnengasthuis.

Aan de hand van een flink aantal schetsen en tekeningen laat hij

- ▲ *Binnengasthuis - voorportaal van het magazijn; J.M.A. Rieke - 1887*
- ◀ *Binnengasthuis - binnenplaats mannenverband; J.M.A. Rieke - 1877*

▲ Gasthuispoort aan het eind van de Grimburgwal, entree Binnengasthuis; H.P.Schouten - 1793
Binnengasthuis, binnenplaats met voormalig Anatomisch Theater (snijzaal), daarna interne kliniek 1981

zien hoe het ziekenhuis in die tijd nog steeds gevestigd was in de oude kloostergebouwen en -kerken. Dit gasthuis was voornamelijk bedoeld voor armen, soldaten, matrozen en reizigers. Er was een mannen- en een vrouwenafdeling, een afdeling voor chirurgische patiënten, een apotheek, een 'snijzaal' (anatomisch theater) en een 'baaierd' (rustzaal). Het bestuur van het Binnengasthuis lag in handen van de burgemeesters van Amsterdam. In de nabijgelegen Waag, een voormalige stadspoort die in 1690-'91 aanzienlijk was verbouwd, werden anatomische lessen gegeven.

Nadat het Atheneum Illustre in 1877 was opgevolgd door de Gemeente Universiteit (later Universiteit van Amsterdam), nam deze het Binnengasthuis over. In 1883 besloot het gemeentebestuur dat het een academisch ziekenhuis zou worden.

Als eerste werd er werk gemaakt van de Kraamvrouwenkliniek. Het Binnengasthuis was in de 19de eeuw berucht om zijn deplorabele toestanden. In 1867 schreven de regenten van het Binnengasthuis een rapport aan het stadsbestuur, waarin ze de afdeling verloskunde beschreven: “Zwangere vrouwen moeten haar dag- en nachtverblijf houden op sombere zolders. De verpleegkamers zijn op een andere verdieping gelegen dan de verloskamers, zodat de kraamvrouwen dadelijk na de bevalling een zeer moeilijke en nadelige verplaatsing moeten ondergaan. Voor reconvalescenten (= herstellenden) moet dienen een groot, hol, kil, kerkvormig en met stenen bevloerd lokaal, dat des winters voor geen behoorlijke verwarming vatbaar is. En de verloskamers zijn in een bouwvallig, slecht ingericht houten gebouw, dat bovendien te klein is om aan alle behoeften te voldoen”.

De verpleging bestond uit ‘knechten en meiden’ die zich, volgens een rapport van het stadsbestuur in 1882, schuldig maakten aan drankmisbruik en mishandeling, de medicijnen verkochten en het voedsel voor zichzelf hielden. In reactie daarop besloot de stad een jaar later om gediplomeerde verplegers in dienst te nemen.

Ook met de medische behandeling was het slecht gesteld. De Oostenrijkse arts Joseph Speilt, die het Binnen- en Buitengasthuis in 1852 bezocht, schreef in zijn verslag aan het Koninklijke en Keizerlijke Artsengezelschap in Wenen: “Hoe moeten we deze twee verpleeginrichtingen beschrijven, die op geen enkele wijze die naam verdienen? Als wij bijzonderheden opsommen, blijkt als vanzelf dat ze het tegendeel zijn van wat ziekenhuizen behoren te zijn. Op iedere buitenstaander maakt deze plek een hoogst onaangename indruk. Op zeshonderd zieken zijn er slechts twee artsen.” Het verplegend personeel noemde hij een afschrikwekkend

► *Binnengasthuis met rechts het soldatengasthuis, later mannenverband;
J.M.A. Rieke - 1877*

voorbeeld van ruwheid, traagheid en smerigheid.

Als eerste negentiende-eeuwse nieuwbouw op het terrein van het Binnengasthuis werd daarom, tussen 1868 en 1870, een Kraamkliniek opgericht, op de hoek van de Oude Turfmarkt en de Grimburgwal voor de verpleging van 100 kraamvrouwen. Er kwam westwaarts een nieuwe kade van het Rokin, waarbij de nieuwe brug werd gebouwd, die aanmerkelijk lager lag dan de oude welfbrug. Er bleef toen nog enige tijd water liggen tussen de oude en nieuwe kade van het Rokin. Op diverse foto's is die tijdelijke situatie goed zichtbaar. Toen dat water een paar jaar later gedempt werd, was het Rokin versmald en werd de oude brug overbodig. Rond 1868 verdween deze oude brug, zodat in praktijk de brug 10 meter opgeschoven was. Van de oude situatie rest nu nog het smalle uiteinde van de Nes met zicht op de gevel van de voormalige Kraamkliniek.

Het Binnengasthuisterrein beslaat het gebied tussen de Oudemanspoort, Grimburgwal, Oude Turfmarkt, Nieuwe Doelenstraat en Kloveniersburgwal. Het complex bestaat deels uit nieuwbouw en deels uit gebouwen uit de periode 1870-1913 die inmiddels zijn aangewezen als rijksmonumenten. Een deel van de vroegere buitenruimte is nu overdekt. In het aldus gevormde atrium is een studentenmensa gevestigd, die ook 'Atrium' heet.

Sinds 2019 is het Binnengasthuis-terrein onderdeel van het 'Universiteitskwartier' dat ook de bebouwing ten noorden van de Oudemanspoort tot aan de Oude Hoogstraat omvat.

Ria Scharn-Luijben

◀ *De voormalige snijzaal van het Binnengasthuis (pag.5) op het UvA-Binnengasthuisterrein is getransformeerd tot een bijzondere onderwijs- en filmzaal; de omwonenden zijn ontstemd over de manier waarop de UvA omgaat met de rijksmonumenten en de openbare ruimte op het Binnengasthuisterrein*

▶ *Het laatste stukje Nes tot de afgebroken Grimnessesluis, gezien vanuit de Langebrugsteeg*

*Binnengasthuisterrein met in de achtergrond de Gasthuiskapel
J.M.A.Rieke - 1887
Alle afbeeldingen komen uit het Stadsarchief Amsterdam (SAA)*

